

870(7)
PP.1-24

1870(7)

~~11/11/11~~ IVISANWISA H.E. 30
K24/11 30-3-1951 601
11-33-60

NDZIMANYANA YA 9 Ku hlayisa ka vasati hi nuna.

Duties and rights of spouses pp.28 f 3.10.0

Ndzimanyana ya 3. Nuna ^w pfuna vasati hi tlhelo ro rima.

1. Loko xi rimuka xi rimukela hikwavo, a xi h^wawuli munhu. Vavanuna ni vavasati hikwavo va le xikarhi ka ntirho; hambí leswi ku nga ni ~~ai~~ mⁱntirho ya xinuna ni ya xisati. Loko nsimu ya wansati yi valangiwiile yi tlhumile, i fanelo ya wanuna ku tsema mirhi a basisa nsimu. Loko ntirho wa kona wu vonaka wu ri wukulu ngopfu ku tlula matimba ya yena yi endleriwa tsima; wansati ^w ta enga byalwa wanuna a ta kota ku rhamba vavanuna va ta nwi pfuna ku tsema mirhi ni ku basisa nsimu. Va ta ~~tsama~~ tsema, va tsemelela, va thopa kumbe va endla tinhulu, ti ta hisiwa loko ti omile.
2. Tsima ro rhanga ri ta va ro tsema mirhi ni ku basisa nsimu. Vavanuna va ta ni swihloka swo tsema hi swona; va ta ni makhava yo khutulela ha wona loko swi ri le'switsongo, ^{na} ~~na swona~~ loko ku ri ku tsemelela majani la'matsongo laha xihloka xi nga tirhiki swinene. Ku hisa swilo leswi loko swi ta va swi omile i ntirho wa wanuna.
3. ^{wu} onwana ni ^{wu} onwana ^w tirha nsimu ya yena; kasi loko wanuna a hatla ku heta wa va pfuna vasati. Loko va swi rhandza va nga sungula hi nsimu ya nuna va heta yona masuku va tlulela e ka ya vasati. Na kona e ku hlakuleni va swi endlisa xisweswo, va nga endla tsima ku ya hlakula nsimu ya nuna, loko yi herile va hlakula ya vona. Loko va chava ku tluriwa hi nkarhi va ta endla wona matsima na vona.
4. Manguvalawa ku rimiwaka hi swifuwo i fanelo ya wanuna ku rima masimu ya vasati va yena. ~~Va~~ rimeriwa masimu lawa hi ku landzana ka wona, vavasati vona va ta hi ^{ku} ta hlakula. Loko wanuna a nga ri na swifuwo le'swi nga swa yena, ^w ta kombela swa vanwana swi ta nwi rimela masimu lawa a va hakela hi mali, kumbe tinyimpfu kumbe timbuti loko a ri na tona.

~~Indatwanyana~~ xa 2 Ku tshovela.

1. Ntirho wa ku tshovela i ntirho wa vavasati. Vavanuna na vona va nga pfuna ku tshovela loko swi endleka. Loko mavele ma vupfile ~~u~~ wanuna ^w sungula ku hlengeleta swo aka ha swona switlati, ni madulu. Nkarhi lowu loyi wanuna a tirhaka ^w mntirho leyi, vavasati vona va le ku tshoveleni. Loko va tshoverile swa siku, va rhwalela mavele ma ya e kaya. Loko switlati swi herile va fika va chela kona, kambe loko swi nga si hela va fika va chela e ndlwini; kutaku loko swi herile ku va kona va tlhelaka va rhwalela va chela e switlatini; kasi loko switlati swi herile va fika va che^lza kona xikanwe.

2. Vuhlayiselo bya mavele loko ma huma e masinwini byi ni tinxaka. Mavele ya mintanga ma tala ku kaniwa, ma hayekiwa kumene. Ku dzimiwa swiphandze ku vakeriwa minareko, mikano yi hayekiwa kona. Mavele ya masimu wona ma tele, kutani ma lava ndhawu le'yikulu ya ku ma chela kona. Ku akiwa minturuka. Minturuka leyi yi akiwa e ndlwini laha ku tshiveriwaka kona ndzilo. Swiphandze swa kona hi le'swo leha, xitlati xa kona xi ta va kwale henhla. Loko va tshovela mavele, va ma chela kona ma nga vandleriwanga. Laha ndlwini ku tshiveriwa ndzilo, ^{mavele} wona kwale henhla ma ^w bulukeriwa hi masi. Ma ta tshamisa nkarhi wo leha swinene. A ma khomiwi hi swihesi. Ma khumuleriwa ntsena loko va tlhokola, ni loko va ya e ku byaleni. La'va nga tolovelangiki minturuka vona va aka switlati. E switlatini ku tala ku cheriwa mavele la'ma vandleriweke. Wona loko ku fikile nkarhi wo hula, ma huriwa ma cheriwa e ^w minkundleni. Vanwana vanhu va tolovela ku ma chela e madulwini loko ma huriwile; kambe a ma hlayiseki hikokwalaho ka swihesi. Kasi matiko lawa ku nga ri ki na swihesi ma hlayiseka swinene hi ndlela leyi, na swona va ma kumela kusuhi loko va lava ku tlhokola, kumbe loko va lava ku ma tirhisa swinwana leswi va swi rhandzaka. Nkundla na wona wu cheriwa hi wanuna, na swona loko a swi lava a nga wu tirha hi tsima leswaku va hatlisa ku wu heta.

4

Ku tsandzeka ka nuna ku pfuna nsati hi tlhelo ra swa ku rima.

Loko wanuna a tshika, a tsandzeka ku pfuna nsati kumbe vasati hi ku va kumela masimu lomu va nga ta rima kona; kumbe ku va rimela loko swi fanela, swi ta karhata yena nwini hikuva loko va nga kumi swakudya le'swi ringanaka e masinwini ya vona, kumbe va pfumalela makumu, hi yena loyi a nga ta fanela ku^{va} xavela swa^{ku}dy^a, loko swi nga ri tano va nga nwi hangalakela hikokwalaho ka ndlala. Va nga ya lomu ku dyiwaka, na swona va nga ka va nga soriwi hi munhu. (Nyoka yi famba hi marhumbu).

Xindzimentaryana xa 4. Nuna^u hlayisa swakudya swa nsati.

1. Wanuna i hosi ya muti. Wanuna hi yena loyi a fumaka hikwaswo swilo swa wansati swa le ndyangu ni swa le masinwini; wansati a nga na fanelo ya ku xavisa nchumu le'xi nga xa yena handle ka ku tivisa nuna wa yena. Leswi swi vula leswaku loko a ri ni mbuti le'yi ngo ba yena mombo, a nga na fanelo yo yi nyika kumbe ku lomba munhu; i mhaka ya wanuna ku yi lawula. Loko ku ri ku lombana swibya leswi va tirhelaka ka swona tanihi tinhlelo ni swirhundzu, yoleyo i mintirho ya vona a yi ngheniwi ni vavanuna.

2. Vanhu va ya hi ku lulana. Vanwana vavasati va kota ku endla mintirho ya tinxaka-nxaka le'yi va vugerisaka minchumu. Ku ni la'va tivaka ku tlhava swirhundzu. Va kuma tihuku, mavele, kumbe timbewu tinwana loko va swi xavisa; swi nga ko swi xava mbuti kumbe nyimpfu. Swi nga ya emahlweni swi ko swi xava homu. Na wona ntirho lowu wa rima va kona vavasati la'va wu va humelerisaka, va fika laha va fuwaka tihomu to xaviwa hi wona.

3. Xuma le'xo tano hikwaxo xi le matimbeni ya wanuna, xi ntongiwa ni ku lawuriwa hi yena. Loko ya ha ri huku, loko a dlayela ndyangu kumbe n'eni a swi vikiwi, kambe loko swi ko swi endla mbuti timhaka ta yona loko yi fanela ku dlawa, ku xavisiwa, ku nyikiwa swi fanela

ku tiviwa hi nuna, hi yena loyi a fanelaka ku sumeriwa ni ku swi pfumelela kumbe ku swi ala. Loko a pfunile mavele na wona i mavele ya nuna wa yena. Loko va rikwavo ^{Ka} loyi wansati va ri ni ndlala, va nwi kombela ku va pfuna, a nga swi koti ku va nyika mavele a nga oyelanga nuna wa yena; na swona loko nuna a swi rhandza a nga ala. Yini na yini lexi va ka vona loyi wansati va nga rilaka ha xona, yena a ri na xona, xi nga huma ntsena loko va twanana ni nuna wa yena.

4

Loko ku tshoverile mavele ya nsati hi wona ma dyiwaka . Loko ma hela wansati ^W fanela ku enga byalwa byo vikela nuna leswaku mavele ma herile. Hi kona wanuna a nga ta sungula mavele ya yena. ^W ta nwi pimela hi xirhundzu kumbe swimbirhi hilaha a nga ta va a vona ndyangu ha kona. Loko a ri nuna loyi a nga ni tshengwe, loko loyi wo rhang a helelwa a nga nuseriwi a ri ^W swakwe, va fanele ku nuseriwa hikwavo hi ku ringana; loko a nga endlil sweswo ^W ta vanga huwa e mutini. Loko mavele ya nuna na wona ma hela ndlala yi tama ya ha ya emahlweni, hi leswaku va nga si kuma mavele la'mantswha, ^W to fanela ku suka a yima loyi wanuna a ya xava mavele kunwana hi homu kumbe hi mali manguva lawa.

5

Swilo hikwaswo le'swi nga swa wansati i swa yena. Hambil leswi swi nge matimbeni ni ku fambisiwa hi nuna, i swa yena wansati. Nuna wa yena loko a lava ku tirha swinwana hi xinwana xa swona, ^W ni fanelo ya ku kombela. Loko kumbe a ri ni nandzu wa mbuti e ka ~~man~~ munhu ^W swana, yena a nga ri na mbuti handle ka leyi ya nsati, fanelo ya kona hi ku kombela, a nyikiwa. Loko a ambile milandzu ya yena, swi lulamile, ^W ta tlhela a siva hi nkarhi wunwana. Loko va nga twanananga ni nsati a hi nawu leswaku nuna a ti tekela hi yexe.

B

Xikombiso 1. Nkat'a ^B vvanganyeka, Chakaza a a pfunile mavele. Loko makwavo ^W a khomiwile hi ndlala le vukatini a tsundzuka ku ya kombela mavele e ka makwavo. Loko a fika a nwi byela, yena ^W yile a ya byela ^W nuna timhaka leti. Nuna a nkhenisa, a ku : U nga nwi pfuna hi xirhundzu.

2 Hlephuka Nkombyana a a tekiwile e ka ka Maphosa. Lembe rinwana a a pfunile mavele swinene. Va ka vona le kaya a va nga ma kumanga ku ringana. Loko va heleriwile, va rileriwa hi swihlangi hikuva tata wa swona a a vabya, a nga si humelela swinene, hiloko va tsundzuka leswaku nwana wa vona ^u ma kumile kumbe va nga ya kuma ku pfuniwa e ka yena. Hi loko ku ta makwavo Murhandziwane ku ta kombela mavele.

Hlephuka a ya vikela nuna leswaku makwavo ^u tile ku ta kombela mavele hikuva le kaya va ~~sa hi~~ sika hi ndlala; nuna wa yena Miyelani a nga swi rhandzanga ku va pfuna, hi loko a ala, a ku: Hi nge swi ~~ka~~ koti ku nyika hi nga ta sala hi pfumala na hina. Hambi leswi Hlephuka a a twa mbilu ku yava hi ku vona ku hlupheka ka makwavo, a nga swi kotanga ku nyika makwavo nchumu hikuva nuna ^u arile.

3 Khanyisa Nwa-Xigoloza a a kandzile e ka ka Maxele. Nuna wa yena a a ri Dukuza, a a lulamile ngopfu, a ri ni mbilu le'yi rhandzaka vanhu. Makwavo Milarisi a a ri ni ndlala le'yikulu. Loko a vona leswaku swihlangi swa karhateka hi ndlala, a ya e ka makwavo Khanyisa ku ya kombela mavele. Khanyisa a a nga pfunanga, kambe mavele a va ri na vona. Hiloko a ya e ka nuna wa yena Dukuza a ku ka yena: Tata wa Mloti, makwerhu hi loyi, ^u ri va sika le kaya, a a kombela swivedzana va ya tipfuna ni ku miyeta swihlangi. Dukuza a swi nwi karhatanga, a ku ka nsati: Va chelele swirhundzu swa mune va ya miyeta swihlangi; ho pfumala, a va to nyikiwa swo nyawula; swi nga endlekisa ku yini swihlangi swi hlupheka hina hi ri karhi hi ri na swona swakudya. Va ta pfumala mundzuku loko na hina hi ri hava. Hiloko Khanyisa a nusela makwavo Milarisi mavele la'ma ringanaka swirhundzu swa mune hilaha nuna wa yena a nga vula ha kona.

4 Hanyeleni Nwa-Xiphephe lembe rinwana ^u te wa rima mavele o ba hansi, hi leswaku a pfumala mavele lembe rherho. Loko va nga si gungundzela makumu matswha^u mmu lawa a ma ri kona hi loko a ya e ka rikwavo ku ya kombela mavele. Loko a fika kaya a bjela

mana wa yena leswaku ^u tile ku ta kombela mavele hikuva vana va sika hi ndlala. Mana wa yena a ya byela mukhalabye a ku: Hanyeleni leswi mi nwi vonaka leswi, ^u ri va lo tshamisa, a va ha ri na swakudya, vana va rila hi ndlala. Mukhalabye Xiphephe a ku: ^K Kasi a ko pfumateka swona swa ^(ku+dya) a va to ka va hlupheka hi ndlala ha ha hanya. Wo ^u nyika hambu ri ri saka vana va ya dya. Hambu leswi Hanyeleni a a ri nwana wa yena, a nga swi kotanga ku nwi nyika a nga rhanganga hi ku ya vikela mukhalabye a tva rito ra yena le'ri nge a va nyikiwe kumbe a va tsoniwe.

Xindzimanjani xa 5. Swa le ndlwini.

Ku tshembeka ka wansati.

1. Wansati ^u fanela ku tshembeka ni ku tihlayisela nuna wa yena ntsena hi tlhelo ra sangu. Vana va fanela ku va vana va loyi wa nuna wa yena, ku nga ri hi nswu ntsena, ku nga leswi a nga yena a nga ba tihomu a ya lovola, kambe va fanela ku ^{va} vana va yena, a nga hlengeli ^u wa munhu. Xivongo xi fanela ku va xa nuna ^a hi kunene.

2. Loko wansati a tondola na ^u nwana wanuna ^u ta veleka nwana, kutani nwana loyi ^u ta tiriwa wa nwini wa nsati hikokwalaho ka xuma; sweswo a swi faneli ku hamelela, swi bihile ngopfu; wansati ^u fanela ku kuma vana ni nuna wa yena ntsena; ^u fanela ku tiriwa hi nuna wa ^(andlala sangu) yena ntsena.

Ku tshembeka ka wanuna.

1. I fanelo ya wanuna ku tshembeka e ka nsati wa yena. Wanuna, tanihi wansati, na yena a a fanele ku tivana ni nsati wa yena ntsena; a nga ngheni e tindlwini ta vanwana vavanuna, kumbe ku karhata la'va nga hava vanuna. A a fanele ku tiboha loko nsati wa yena a ri ni swiyila hi ^u mi karhi ya swona.

2. Kambe a swi tano, loko nsati a ri ntswedya kumbe a yila swi tala ku endleka leswaku wanuna a tilavela swigangu a pfa a

hungata hi swona. Kambe la'va endlaka sweswo a hi nawu, ~~1~~ vanhu la' va vuriwaka leswaku a va tivi ku hanya. Vanhu va xiviri, la'va hlayisaka nawu wa xi-Tsonga hilaha va nga wu dyondzisiwa ha kona, loko nsati a ri ni swiyila, wa chaviwa, 1 makwavo; na swona a nga na nawu wa ku famba a huha ni vavasati, hikuva swi ni khombo.

3 Vavanuna vanwana va swi hundzeleta ngopfu, swi ko swi fika laha ni vasati va vona va twaka ku vava hi keswaku loko a vanga timhaka loyi wanuna va ta teka swinonwana loko swi ri kona, kutani va ta pfumala swo tipfuna ha swona hi tlhelo ro rima ni ku lava vanwana vavasati ku tekela vana kambe yena nuna hi yexe. Kwalaho vasati lava va swi kota ku holovela nuna.

4 Vakhale nawu wa ku hanya a va wu fundzile swinene. E masangweni a ku ri ni nawu. Swiyila a swi hlayisiwa swinene; xilo le'xi yilaka vanhu a va nga vutisi leswaku xana xi yila yini? Kwalaho a swi endla leswaku ^{nuna} ~~anwana~~ ni ^{nuna} ~~anwana~~ a a hlayisa nawu hilaha swi fanelaka ha kona ku nga ^{ri} na swivutiso. Loko munhu a vuya hi le ku tirheni e doropeni a a fika a rhurhela ndzwhalo wa yena e ndlwini ya mana wa yena. Yena a a rhurheriwa e ndlwini ya mukhalabye tata wa yena a etlela kona. A a pfumeleriswa ku ya endlwini ya yena loko ku lavisisiwile, ku kumekile swinene leswaku nsati wa yena ^u lulamile.

1 Swikombiso: Swi ni khombo loko munhu a famba ni vavasati loko nsati wa yena a ri ntswedyaana. Mindzhuti ya dlaya. Xitlhelana a a ri ni nsati wa yena. Loko loyi wansati a ri ntswedyaana, yena a tinyiketa ku famba a etlela ni swigangu. Wansati a ku ka yena: U endla yini xana? A ku swi voni leswaku nwana loyi wa dlaya? Nuna a ku: Ndzi nga nwi dlayisa kuyini kasi a ndzi nwi khumbi? Va holovisa xisweswo. Xihlangi xi vabya, tata wa xona a ri karhi a xi lavela mirhi; kutani Mindzhuti a yi tshikanga ku tirha ntirho wa yona. Vuvabyi lebyo a ^(o file) bya ha nwi ponisanga nwana loyi, va lo huma ni tingana, hikuva a swi nga endleki leswaku a ongola vuvab, i a ri karhi a huma e sangweni.

Sevengwana Xiaki a ^uatekiwile i Mafemana Mahalambeni. Sevengwana a a ri
 nhwanyana loyi a layiweke swinene, na swona a a rhandza ku hlayisa
 milawu leyi a nga yi layiwa loko a va wansati. Loko a vona nuna wa ^u
 yena a tolovelana ni vasati la'vatsongo va tata wa yena, a vona ^u
 leswaku nuna wa yena ^u famba vutomi bya ximatsi, a ku ka yena:
 U endla yini wana nuna wa mina? A ku swi voni leswaku swi bihile
 leswi u swi endlaka? U pfumala yini lexi ndzi nga hava, ndzi nga ku
 nyikiki? Kunene va holova ngopfu hi mhaka leyi, yi kondza yi ya fika
 e ka vakulukumba. Kunene va nwi sorile Mafemana, va nwi komba vusopfa
 bya yena, hambi swi nga pfumanga nchumu hikuva a kuleriwile hi ku
 rhandza vavasati. Hakelo ya kona a nga hanyanga ku lehisa masiku, ^u
 hatlisile ku humdza laha misaveni. ^(afa)

Tifanelo ta vavasati ni le'swi fanekelaka ku endlwa hi nuna.

Manghenele ya vavasati e ndlwini ma longoloxiwile swinene loko
 ku vulavuriwa ta vavasati. Fanelo leyi ya wanuna ku va ni vasati va
 yena e sangweni i yikulu swinene. Nsati ^uonwana ni ^uonwana ^ufanele ku
 ta e sangweni hi nkarhi wa yena; Loko ku ri etshengweni va fanela ku
 nghena endlwini hi ^{ku}landzelolana, leswaku ku nga tshuki ku va ni ku
 vilerisana.

Loko wanuna a ri ngonwa.

Vumhika ni vungonwa a swi le ku wansati ntsena, kambe na kona
 ka wanuna swi kona. Wanuna na yena wa tsandzeka ku veleka. E ka
 wanuna ku ni ku tsandzeka ku veleka hikuva a ri ngonwa kumbe a
 ri ni xivavi. Loko byi ri vungonwa byo endlwa kumbe bya xivavi bya
 tshunguriwa; kasi loko byi ri bya ^utumbuluko a byi tshunguriwi.
 Vavasati loko va tlanga hi yena va ri: Mani a ngo va wanuna hi ku
 ambala tinjhovo, i wansati. A nga humi nchumu. Hi leswaku matimba ya
 ku veleka ku hava. Hambi o hlangana ni wansati a nga swi koti ku nwi
 nyika khuri (nyimba).

Loko wanuna a teka nsati kutani a nghena na yena endlwini, hambi swi ri tano swi nga endli nchumu hikuva loyi wanuna a ri ngonwa swi to lavisisiwa swinene, loko swi kumasisiwile, nuna loyi ^u to ringetiwa. Loko vungonwa lebyi byi ri byo endlwa hi vanhu kumbe byi ri vuvabyi swi ta koteka leswaku vungonwa byi tsemeka; kasi loko byi ri bya ntumbuluko a byi nga tshunguleki.

3 Xikombiso: muzilela ~~awila~~ a teka nsati, kambe a ku humelelanga nchumu hambi a nghenile na yena endlwini masiku la'yo leha. Loko ku kambiwa timhaka swi kumekile leswaku Muzilela a nga veleki, i ~~ng~~ ngonwa. A a nga swi koti ku xurhisa nsati wa yena nyimba. Loko a ~~hl~~ hlangana ni wansati a ku humi nchumu loko swi nga ^r ~~l~~ swintshonsana ntsena le'swi nga piuniki nchumu. Tinhlole ti vula leswaku a nga na mhaka nwana loyi, loko swi ringetiwa hi mirhi swi nga lulama, a swi kota ku velekisa wansati. Kunene vatswari va nwi heleketa e n'angeni.

4 N'anga yi nwi nyika mirhi le'yi bohiweke swikatsana leswaku yi ta swekiwa a nwa mati ya yona mixo ni madyambu. Minwana ya Mahlangu yi cheriwa embiteni ya vuputsu ya va wona mati ya yena yo nwa. Minwana yi cheriwa embiteni ya mati a hamba a dludla hi ripheto a dya khuvi ra kona. Minwana a tlhaveriwa e mmirini, tinhlanga to tala ti va exisutini. Loko va tirhisile mirhi leyi, nkarhi lowu a nga va pimela wona, va tlhela va ~~ya~~ tivika. Nkarhi lowu a va byela ku ya lava xinkukwana le'xi sungulaka ku ringa ni ku khandziya; a va lerisa ni ku lava ni xiphongo le'xi sungulaka ku ^{lah} ~~lwela~~.

5 Loko va tisile xinkukwana ni xiphongo, hi loko a dlaya huku leyi, a teka tinyungu ta yona ti totiwa mirhi ya tinxaka-nxaka, ti tselekiwa ni timitsu le'ti nga bohiwa-bohiwa. Loko swi vupfile swi dyiwa hi yena muvabyi a le ~~l~~swakwe, a nwa ni murhu wa swona hikwawo laha ximbitanini.

Na yona mbuti

Na yona mbuti yi tlhaviwa ku tekiwa tona tinyungu ta yona, ti totywa hi mirhi ya tinxaka-nxaka, yi swekiwa ni timitsu. Muvabyi a dyisiwa swilo leswi loko a swi nyunyetile hi manwana mahlungu. Nyama yona i ya n'anga; a nga va phamela loko a yi swekile, kambe yi dyiwa hi vona va muti wa yena. (Hi wona mahlo ya timbuti lawa ma dyiwaka hi tin'anga).

6 N'anga yi tlhela yi nwi tlhavela hi minwana mirhi; Mirhi le'yi hlenganisiweke ni mirhundzu ya timbhongholo ta va matsune, ni ya ⁿⁱ tiffene ni ya timhunti. A tlhela a nwi nyika minwana leyi a nga ta yi tirhisa ekaya. A layiwa leswaku a nga ringeti ku tlanga ni wansati, a nga ti ^(yi nga tirhi) khumisa mirhi. fanele ku heta tinwheti timbirhi a tirhisa mirhi leyi, loko a endlile sweswo a tlhelela e ka n'anga ku ya voniwa.

7 Kute loko nkarhi lowu n'anga yi nga wu pima wu herile, ~~Muzilela~~ Muzilela a tlhelela e ka n'anga. N'anga yi fika yi hlahluva kambe kutani tinhlolo ti komba leswaku ku sele murhi wunwe lowu a fanelaka ku wu tirhisa maviki marharhu, kutani a nwi nyika ni lowu va nga ta wu dya swinwe ni nsati siku le'ro hetelela, kutani va hlanguana. Muzilela a va ni matimba swinene a swi twa leswaku tirha ntirho! Loko nwheti yi hundza yo hundza na yena loyi wansati. Hi loko va ya tivisa n'anga, yi va nyika minwana yo nwi tiyisa.

Ku laviwa wo ta velekelana ngonwa, (nkuzi, mbowo)

Loko munhu yi ri ngonwa ya ntumbuluko, hambu tin'anga ti ringeta ti tala ku tsandzeka. Maboko Nkumbese a a tekile nsati wa yena Khohlisa Mulinghani. Khohlisa a a veleka kambe a swi hlula yena Maboko. Va lavile tin'anga, kambe ti hluleka.. Va kanerile hi xindyangu, va ku: Nwana a nga humi nchumu, hi ta endla yini hi nwana wa vanhu? Masuku va twanana leswaku ndzisana ya yena a nga tlhelani ta fanela ku nghena ndlwini a velekelana nwana mana wa yena

e vana. Kunene Tihelani ^u nghanile e ndlwini ya makwavo a nwi
velekela vana.

~~1~~ Panisa Mphahlela wa ka Makaringe a tekiwa hi Mulangheni Nkuna.
va tshamisile nkarhi wo leka ngopfu va nga kumi xihlangi. Loko va
karhele ku lava tin'anga hi loko ^{ku loko} loyi wanuna ~~o to loko~~ a ri e ku
tirheni e Doropeni, nsati wa yena a sala a tilavela vavanuna. Hi
loko kunene a teka nyimba. Hambi leswi a swi nga lungisiwanga hi
vandyangu, nuna wa yena ^u lo tsaka ngopfu ku kuma xihlangi, kutani
va nga swi endli timhaka.

(oo) Loko ku ri hava makwavo wa munhu loyi a nga nwi velekelaka
vana, va nga komba nhwangana maxaka ya muti lowu, kutani va ku a
tilangela loyi a nwi rhandzaka e xikarhi ka vona. Loyi a nga ta nwi
rhandza hi yena loyi a ngi ta va ni ntirho lowu wa ku veleka vana
ni nsati loyi.

6/1 Vanwana vavanuna, loko a swi tiva leswaku a nga hanyi swinene
a nga swi koti ku xurhisa wansati enyimba, wa swi kota ku byela
va ka vona leswaku va nyika nsati wa yena epanuna wo nwi velelisa
vana hikuva yena wa tsandzeka. Kutani leswi swa endliwa.

2 mpenyana xitihelana loko hosi ya yena a fa ^u siyile vavasati
va mune. Vasati lava a va veleka hikwavo; kambe loko nuna wa vona
a file, va sala na Mpenyana a va ha kumanga swihlangi. Hi loko na
yena Mpenyana a teka va voko ra yena, kambe vo tshamisa xisweswo
va nga kumi swihlangi. Swi kumeka leswaku a nga veleki, kutani
mana wa yena a byeletela vingi ku famba va tilavela vana; a va laya
leswaku va nga endli leswaku swi tiviwa hi munhu. Kunene va hangalaka
va tilavela vanuna va le xihundleni va teka makhuri swi nga tiviwi
hi munhu, nuna yena a ri karhi a kholwa leswaku vana lava i ntirho
wa yena,

wansati a nga tilavela mbowo loko nuna a ri ngonwa-ke?

1. wansati ^u tile hi xuma laha mutini, kutani a hi fanelo ya yena ku tilavela wo nwi velekisa vana; mhaka leyi yi fanele ku lungisiwa hi varikwavo ka nuna wa yena. Loko a ti endlela sweswo swi hlayiwa vutondolo, loko munhu loyi a kumiwa wa rihisiwa. A nga nyikiwanga hi munhu, ^u lo tondola.

(a) Madale Dumasí a teka nsati kasi yena a nga veleki. Nsati wa yena loko a lemukile leswaku nuna a nga veleki, a nga ha yimelanga ku lulamiseriwa mhaka keyi hi va le vukatini, hiloko a tilavela mbowo (muvelekisi) hi yexe. A kuma Maxila Manghezi; ~~na~~ yena a nwi nyika nyimba. Loko swi kumiwa leswaku i Maxila a nga endka mhaka leyi, swi vuriwile vutondolo, hikuva a a nga komberiwanga hi va ka Dumasí ku va tirhela ntirho wolo. Timhaka ti mangariwa e hubyeni, Timhaka ti ya dya Maxila, hi loko va nwi rihisa tihomu tirharhu.

(b) wansati a nga nghena e timhakeni hi ku hlohloteriwa hi vanwana vavasati, kasi a swi nga fanelanga leswaku a endla leswi va swi ~~vulaka~~ vulaka. Nwa-Makumeke a a ri ni nuna loyi a nga ngonwa. Vavasati— kulobye va hamba va nwi hleka ha swoni, va ku: Nuna wa wena a nga veleki, u to tshamisa sweswi. U to fa u nga helanga hi ku xinga nwanana. Hi yini u nga tilaveli wanuna a ku nyika nwana? Yena a ala. Kambe hikuva a ri ri risimu ra chela, swi pfanga na ku hlekiwa, swi kondza swi nwi nghena embilwini, a tilavela Xihlahla wa ka Homu. Xihlahla a nwi nyika nyimba. Loko va swi vona vini va xuma, kasi a ku nga ri ku lerisa ka vona, va sindzisa leswaku Nwa-Makumeke a va byela nwini wa timhaka leti. Yena a komba Xihlahla; kutani timhaka ti nwi dya e hubyeni; huvo yi nwi humesisa tihomu tirharhu ni mbuti.

(c)

Mukhuwa Nhlakati a teka nsati wa yena Mbvayila. Va hanya swihwe, kambe ku nga humeleri nchumu. Loko swi laviwile, ku kumekile leswaku Mukhuwa a nga veleki. Mana wa Mbvayila loko a vona leswaku nwana wa yena a ~~nga~~^{nga} na nuna wo nwi velekisa vana a hlohlotela nwana ku tilavela xihlangi; kambe nwana a chava. Hi loko a ku: Ndzi ta ku lulamisela ni wanuna, loko a ta ka wena u nga ali. Hi loko a ya kuma Hakamela a ku ka yena: Nwana wa mina Mbvayila ^u to fisa sweswi, wa nga nwi pfuna u nwi nyika mbewu. Kunene Hakamela a ya etlela na Mbvayila, yena a teka khuri. Va le vukatini loko va swi vona, va nwi vutisa lomu a nga swi kuma kona; yena a komba Hakamela. Vona va rhumela munhu e ka Hakamela ku yisa nandzu. Hakamela a ala ku riha.

Nandzu wu ya mangariwa e hubyeni ya hosi. Loko loyi wa nhwanyana a komba Hakamela, yena a ku: Hi swona, kambe mina ndzi lo nyikiwa. Huvo yi ku: Xana a nyikiwile hi yena Nhlakati xana? Yena a ku: Ndzi nyikiwile hi mana wa nhwanyana. Huvo yi ku: Nhwanyana ^u le vukatini bya yena; ~~hi~~ va ka Nhlakati va fanelaka ku nwi lavela mbowo. Nandzu wu na wena, u famba u onha mindyangu ya vanhu. U humesa tihomu tirharhu, pondo ni mbuti. Hi loko kunene Hakamela a riha na nandzu wa yena.

2.

Nansati loko a tekiwile hi wanuna loyi a nga ngonwa, a nga na fanelo ni ku tilavela nwana e nhoweni. Loko yena a tshamile laha mutini wa vona va le vukatini, a nga ~~kunisi~~ kumi xihlangi hikuva nwana wa vona, nuna wa yena a ri ngonwa, swi vava vona vini va xuma; yena wo fanela ku languta lexi va nga ta xi endla. Nawu hi leswaku vatswari va jaha le'ri nga ngonwa, hi vona la'va fanelaka ku lungisa ku lavela nwingi wa vona munhu wo ta nwi velekisa vana.

1.

Xindzimananyana xa 6. Nuna ^u hlamulela mintirho ya nsati.

1.

Wanuna hi yena loyi a nga ni matimba ya ku lerisa ni ku fuma hikwaswo swa mintirho ni sw'endlo swa nsati hambu loko a ri kwalaha

kaya kumbe a ri kunwana. Hi leswaku milandzu hikwayo yi vuya e kaya e ka wanana.

2. Ku endza.

1. A swi endleki leswaku wansati a teka r'endzo hambu ro va ra siku rinwe a suka a nga byelanga nuna kumbe ku nwi lela. Wansati loko a navela ku endzela kunwana wa lela e ka nuna. ^u ni fanelo ya ku nwi komba leswaku ^u rhandza ku teka r'endzo leri hikokwalaho ka yini. Loko swi vonaka ~~swi vonaka~~ swi twala ni ku fanela, nuna a nga nwi ntshunxa a famba, kumbe loko a vona leswaku a swi faneli, a nga ala.

2. Wansati loko a suka laha mutini, a hi mhaka yi (X) tsanana. Hi yena a khomeke muti; vana va lava ku hlayisiwa, va fanele ku kuma swa (X) ku dya hi mi (X) karhi ya swona; ni hikwavo va muti vutomi bya vona byi le henhla ka loyi ~~wansati~~ karhi wunwana ni wunwana; hikokwalaho ku suka ka yena laha mutini ku onha swo tala.

3. Wanuna na yena loko a suka e mutini a teka r'endzo i fanelo ya yena ku byela nsati. ^u nwi byela laha a yaka koma ni leswi a yelaka swona loko va ri la'va twananaka swinene. Kambe swi kona ~~less~~ leswi wansati a nga fanelangiki ku byeriwa. Ku ba hi nhloko, va sala e munyameni, va nga tivi leswaku munhu ^u yale kwihi swa vileris vilerisa, na swona a va nga tivi lomu va fanelaka ku lavela kona.

(a) Nwa-Sikweyi a a tekiwile hi (X). Siku rinwana a rhandza ku endzela e ka rikwavo. A a tekiwile e tshangweni laha a ku ri ni vavasati va ntlhanu. Nsati lo'nkulu a a lovile. Nwa-Sikweyi a yi ri nhlantswa ya yena. Loko a byela nuna leswaku ^u lava ku ya e ka rikwavo a ya va vona hikuva ku humelele makhombo, (X) a ku swi endleki, u nga fambi. Swo herisa sweswo hikuva nuna a a nga swi rhandzi.

Dodombisani a a ri ni rindzo. A a nga leli loko a ya ko ya.

Na swona a a ri munhu loyi a rhandzaka byalwa ngopfu. Loko wanuna a famba a kombela byalwa a swi na mhaka, kambe ^u fanela ku byela nsati kumbe vasati leswaku ^u ya kombela byalwa hala ka Mami, lomu a nga byi tw^elelela kona. Dodombisani ^u suka a tifambela a nga vulanga nchumu. Nsati a nwi komba mhaka leyi, kambe swi nga pfumi nchumu. Loko a fambile, byi ko byi va vusiku, nsati o pfala rivanti a etlela. Loko a pfa a vuya, a gongondza, nsati o timiyelelela. Dodombani ^u na yena o tietlelela kwala handle a nga vuli nchumu.

x Leswi swi endliwa hi leswi nawu wa xi-Tsonga wu nge: Wanuna a nga biwi hi wansati. Hi leswaku a swi pfumeleriwi leswaku wansati a tlhandleka voko henhla ka nuna wa yena. Dodombani ^{is} a a nga ti pfaleriwa rivanti, a a to biwa; kambe swa yila.

x Manguva lawa nuna va ba. Fukuza loko a famba-fambile, a ya vuya ni vusiku, nsati wa yena a a nwi ba.

3. Wanuna ^u riha milandzu le'yi wangiwa hi nsati.

Wansati ni hikwaswo lwa yena laha mutini swi fumiwa hi nuna. Wansati ^u fana ni nwana e ndyangu. Nwana loko a ova milandzu ^u ovela tata wa yena; swi tano ni ka yena wansati loko a ova milandzu ^u ovela nuna. Loko o lwa ni munhu a nwi vavisa, loko swi vula ku rihiwa, ku ta riha nuna wa yena. Loko wansati o yiva mihlata ya vanhu e masinwini ya vona, loko a khomiwa miriho yi ta humesiwa hi nuna.

(a) Nwapetsana, nsati wa Gonogono, na Vuyeya, nkat'a Makhasa va lwile va ri ku hlakuleni ka nsimu ya hosi. Vuyeya a phatlula ndleve ya Nwapetsana. Gonogono a yisa nandzu e Ntsindza. Loko ti tengiwa nandzu wu dya Vuyeya; kwalaho Makhasa a rihisiwa homu.

(b)

Nwanyehelama nkat'a Xikhwehle a kumiwa a ri karhi a yiva mihlata e tshangaveni ra Nwa-Xinsense nkat'a Dabulamanzi. Ku rhumiwa munhu ku ya byela Xikhwehle leswaku nsati wa yena ^u kumiwile a yiva mihlata e tshangaveni ra Nwa-Xinsense. Xikhwehle mihlata ^u yi vonile kutani leswi a a tiva nawu, a nga kanakamanga, ^u swi tivile leswaku swi bihile, i wandzu. Masuku a rhuma entsumi yi khomile epondo ku ya khongela e ka Dabulamanzi. Ntsumi yi fika yi ku: Ndzi rhumiwile i Xikhwehle ^m ri wa khongela hi nandzu lo'wu nga endliwa hi nsati wa yena. Wansati i nwana, a nga rhumiwanga, ^u lo tiendlela, kutani yena a nga nwini wa nsati wo vona khombo ra yena. ^u ri ^u kombela ku khomeriwa hi pondo leyi. Dabulamanzi a hlamula a ku: A hi lwi wena Xikhwehle, hi lwisa hi loyi wansati; kunene i khombo ra wena; a ^u nga swi rhandzisanga swona, swi lo ku kuma na wena. U nga swi veki mbilwini; pondo ya wena a ndzi teki, ndzi ta teka mundzuku. (Vanhu a va hkulani hi ku lwa) Ku titsongahata ka Xikhwehle ku tlherisile vukari, ku rihile nandzu.

(c)

Vavasati hikwavo va laveka ku ya hlakula e nsinwini ya hosi malembe hikwavo. La'va tsandzekaka va fanela ku va swi tiviwa sw swinene le'swi nga va tsanaza. Milarisi nkat'a Matlharini na Cheyeza nkat'a Mugwalemi va kumiwa va nga yanga e ku hlakuleni. Va vitaniwa. Loko va vutisiwa ku lavisisiwa ni timhaka swinene, ku kumeka leswaku Cheyeza a a vaby^eriwa hi xihlangi; kasi Milarisi yena a a lo titshamela. Hi loko Matlharini a rihisiwa pondo. Nandzu wu hela.

(d)

Nwa-Sikhakha na Nwa-Masiya a ~~na~~ va kandzile swinwe e ka ka Manganye. Nwa-Sikhakha a lovela hi xihlangi. Loko va ya e ku hlahlaveni tinhlolo tiya ba nkatikulobye Nwa-Masiya. Nwa-Masiya a tlhandlekiwa xitluka. Kwalaho nuna a nga ngheni hikuva hi yena a onheriwaka muti. Nwa-Masiya a suka a ya ka rikwavo ku ya suma mhaka leyi. Va rikwavo va beja (humesa) tihomu timbirhi, na vona va le vukatini va humesa tona tihomu timbirhi ti ya sala e hubyeni ya hosi Loko va yile, va nwi kumile mungoma; yena a va hlaluva. Nwa-Masiya

a ya vuya a khamile, a nga lowanga, va lo nwi lumbeta.

Va le vukatimi va lova tihomu leti va nga beja ha tona; yinwana yi riha Nwa-Masiya, yinwana yi tlhaviwa ehubyeni; varikwavo ka yena Nwa-Masiya va tlhela ni tihomu ta voma ni liya yo nwi riha.

- (e) Loko o nge Nwa-Masiya ^u vuriwile vuloyi hi vanhu va le tlhelo nuna wa yena hi yena loyi a a fanele ku beja. Loko a vuya a wile, ku riha nuna wa yena; kasi loko a vuga a khamile, wanuna ^u ta vuyeriwa. Tihomu leti a nga beja ha tona a ti nga ha humi hikuva nsati ^u khamile; kutani leti ta valumbeti yinwe yi ta va ya ku nwi riha kasi yinwana i ya huvo.

Nuna a nga ba nsati ni ku nwi tshimbisa ku endla swo k'endla.

1. ^u Wansati i nwana. Wanuna ^u fanele ku vona leswaku hikwaswo swi endliwa hi mukhuva lo'wa fanelaka. Wansati wa holoveriwa loko a nga endli tifanelo ta yena swinene. Loko a loloha wa byeriwa; loko a ri ni futa, wa byeriwa; loko a nga kombisi xichavo wa byeriwa; wa layiwa e ka hikwaswo lo'swi nga fambiki swinene hilaha nuna a swi lavaka ha kona. Loko a tsandza ku holoveriwa kumbe ku lulekiwa, siku rinwana ^u kala a kuma ku biwa. Hambi swi nga tali ku endliwa leswo, swa humelela siku rinwana.

2. ^{wu} Nuna ^{wu} nwana ni ^{wu} nwana ^u ni fanelo tsena e henhla ka nsati wa yena. A nga swi koti ku holovela nsati wa ^{wu} nwana wanuna, a nwi ba, loko va holova. Wansati ^u biwa ni nuna wa yena. Loko a ri nsati wa ^{wu} nwana wo byeleriwa nuna wa yena. Wanuna ku ba nsati wa ^{wu} nwana wanuna i ku vanga milandzuu.

- (a) Ngelenwana nkat'a Mukhayimi a a ri nsati wa rilaka ngopfu. Siku rinwana a xakela Masiya. Masiya a hatla ku hela mbilu a nwi ba. Mukhayimi a ya mangala. Huvo yi kamba timhaka; ti ya dya Masiya. Huvo yi ku: Nsati wa munhu ^u biwa hi nwini wa yena; leswi wena swi nga ku karhata i ngi u lo byela nwini wa yena. Ku ba xihoxo. U ni **Nandzu, u humesa homu.**

Ku hambana...(TIMHOLOVO)... ka le mutini.

I. Le'swi vangaka timholovo.

Swa nonwina ku kumeka leswaku numa ni nsati va nga ngorangorisani ni ku holova. A va talanga vavasati la'va endlaka tifanelo ta vona hi ndlela le'yi hetisekeke, ni hi mbilu le'yo basa le'yi tivaka swinene leswaku a nga tirheri munhu, kambe wo tirhela ni ku lulamisa swa ndyangu wa yena. Vanwana vavasati a va twi, a va yingisi, va loloha, a va na xichavo ka nuna, va vulavula hilaha va swi rhandzaka ha koma. Vunxhinsi-akhinsi na byona i ntolovelolo wa vanwana; lexi ^u ambile, lexi ^u ambile; ku lwisa vashu hi loku. Swa ^uku^udya e ndyangu wo hangalasele a nga swi khomi swinene, ^u ni futa, a nga hlayisi. Loko swilo swa muxaka lowu swi tele e ndyangu, hambani wanuna va ku wa rhula, ^u kala swi nwi karhata a ba nsati kumbe vasati. Mangualawa swa nyanya hikuva vavasati va nwa byalwa. Va nwa, va pyopya; swi fika laha munhu a etleleka hi nwana, a dlaya; kumbe a etlele kusuhi ni ndzilo, nwana a tswa, a nyeka, a pfufumha nyini a ba yile.

(a) Z..... a a ri ni vasati va ntlhanu na wunwe. Yena a a ri nduna ya hosi. ~~Swana~~ wa vasati la'vatsongo va yena siku rinwana a nwa byalwa byi nwi pyopya; kumeme swi tlula mpimo. A a ri ni xihlangi le'xitsongo. A etlele hi xona, a dlaya. Khombe lero rikulu. ^u lovoriwile hi xuma leswaku a ta ta veleka vana, kutani wo na kuma vana o dlaya. Marito lawa loko ma vulavuriwa ma nwi nghema embilwini. Ku sungula siku lero a nga ha yisanga byalwa e nonwini wa yena. A sungula ku nghena Kereke, a pfumela ka Xikwembu, a va mu-Kriste.

(b) Khanyakude nkat'a Nongholoza a a ri ni lwasi na rona ritiho. Nongholoza a a nga dyi muroho, hikokwalaho loko a nga kumanga nyama hi ku hlota, a a dlayeriwa huku. Ha kanyingi loko a dyile nyama a yi siya a yo nyamalala. Ku lumbetiwa swidy; kambe siku rinwana nuna

a nwi khoma a ri karhi a dya, na swona hi ku yiva. A biwa swinene a khomisiwa tingana, hi ku beriwa ku yiva tamihi nwana.

(c) Somisa na Makhanana a va ri vasati va Xikaveni. A va loloha na swona va nga tivi tifanelo ta vona. Vulolo bya vona a byi kurile ngopfu. Siku rinwana loko nuna wa vona a vuya ni madyambu wo kuma va nga swekanga hikokwalaho ka ku ~~phikizana~~ ^{Koloketana mbita}. Somisa a ku mbita i ya Makhanana, na yena Makhanana a ku mbita i ya Somisa. Dyambu ri ko ri pela, nuna a ta fika a kuma ku ri hava lexi a nga xi dyaka. Loko a ku swakudya, hiloko va sungula ku nwi byela leswaku mbita i ya Somisa mbita i ya Makhanana. Hi loko a teka nkhave a va ba hi vumbirhi bya vona.

(d) Sevengwana ~~na~~ ^{hi} Jamela a va tekiwile Nhlakati. Vasati lava a va nga twanani, a va nga tshamisani swinene laha vukatini bya vona. A va holova, va lwa, va banana masiku la'yo tala. Swi ko swi nwi vave nuna wa vona a va ba ngopfu hi vumbirhi bya vona.

2. Nuna wa nhonga. Rigombo.

Ku ni vavanuna va nhonga. Vona va ba vasati va vona minkarhi hikwayo, kambe lexi va beriwaka xona ku ri hava. La'vo tano va tlanyata vasati. (Nsati wa le nhongeni a nga twi).

Nkarhi ^wunwana wanuna a nga endlⁱ ha v^omu, swo va kona e ngatini ya yena, i vuvabyi; loko swi tshuka swi lo nwi nyawula, wo kuma xo vula, swi ko swi endla leswaku wansati kumbe vavasati va biwa. Leswo hi swona swi vitaniwaka rigombo. Sweswo swi laveriwa ni n'anga yi ta ta nwi tshungula munhu lo'wo tano.

(a) mugwambani a a leva ngopfu. Vasati a va biwa minkarhi hikwayo, ku nga lulama achumu laha mutini. Loko a pfukana ni nsati unwana a ba, loko ^wunwana a ku wa hlamula a ku biwa yena. Loko makwavo kumbe mana wa yena va ku va hoxa rito, a va biwa hikwavo.

Masuku va vona leswaku a nga endli ha vomu, hi loko va nwi lavela n'anga leswaku yi ta nwi tshungula.

* Gandazi Xigoloza nuna wa ka Muxwana a a dumile ngopfu hi ku tiva mirhi. Ku ya laviwa yena leswaku a ta ta ringeta Mugwambani. A teka nhonga leyi a va baka ha yona a yi tota hi mahlungu ya mirhi. E xikarhi ka yona a ngenisa mpetso, (wu petsa vukari ^y bya yena) ni byerhe (ku leva ni vukari swi hundzuka mafenya) ni vurivata (a rivala leswi a swi anakanyeke). Va tihela va ya yi veka kwalaha ~~z~~ a yi ri kona. A va nyika ni mahlungu nanwana leswaku ma cheriwa e jomelemi ra xiviko leswi byalwa a bya ha ku hlutiwa. Gandaza a suka a ~~tifa~~ tifambela.

* Loko nkarhi wa ku nwa byalwa lebyi wu fakile, a sumeriwa kwale kaya. A teka jomela a yisa e nhlokweni. (a nwa). Murhi wu ku vuyani ka. Loko vanhu va nwa byalwa lebyi yena i munhu wo tsaka, a nga ha swi hlayisi, ^h hundzukile, a nga ha ri yena loyi masiku a a ri ni swivulavula. A tshovekela kwalaho xikanwe, a va munhu lo'nena wo tsaka. Ku karhata ka yena ku helela kwalaho.

(b) Mazithe Madyatshamile a a ri ni rigombo, kambe a ri nyanyisa nyanyisiwa ngopfu hi byalwa; loko a nwile a ku nga ha lulami nchumu. Loko va kamba mhaka, va vona leswaku swa antswa ku nwi tshikisa ku nwa byalwa ku ri ni ku tshika muti wu hlakala hi mhaka ya byona. Hi loko va ya lava yena Gandaza a ta ta nwi tshikisa byalwa.

^h N'anga yi lungisa mirhi ya yona, yi yi pfanganyisela. E ka leyi yi nga vuriwa a chela switsanana swa masi ya nguluve ni ya nsati wa yena. Byalwa a byi ri kona e ka yena. Va nwi chelela mukh mukhelo wa yena va wu veka e ndlwini loko bya ha ku hlutiwa. Va nwi vitanela e ndlwini, va ya nwi sumela ku vupfa ka byalwa. Yena a ku hi sweswi swa masiku, a ku mukhelo lowuya lulululu paa (a nwa). Loko a heta timbilu ti hlamba, a sungula ku hlanta. A hlanta a ko a chava ni riphunga ra byalwa. Ko va loko ku ri makumu. a nga ha nwanaga

Ku ni vavamuna vanwana la'ya rindzaka vasati va vona. Loko wansati a ya rhotela tihunyi wo tama a ku yena wo va swakwe, kasi numu ^u kona kunwana wa karhi ku languta ku vona mafambeke ya nsati. Loko a ya emambyeni swa ha ri swona sweswo. Numa lo'wo tano ^u laga ku vona xama nsati wa yena ^u hlangana na mani ni ku vulavula na mani e ndleleni kumbe kwalomu a chochovelaka kona. Rilavelelo le'ro tano a ri heleli ka nsati ntsena na swi kota ~~ku~~ ku ya fika ni le ka vana va xisati.

Gaza Nwamulele a a ri ni rilavelelo ngopfu. Mhaka ya yena a yi' helelanga ka nsati ntsena. Nsati wa yena a a ri nwana wo velekiwa. A a swi vona leswaku nuna wa yena wa hlupheka hi mhaka leyi. Kute loko va ri ni ~~vana~~ vaxisati mukhalabye loyi e tama a ya ni rilavelelo ra yena emahiwani. A rindza nwana wa yena loyi wanhwana tanihi mama wa yena. Yena hi ku ka ~~anga~~ twisisi mhaka leyi a endla leswaku a tlhwayisa tata wa yena.

Leswi a ku nga ri na ku suka-suka e ka yena, a yenga jaha rinwana a ku: Masiku lawa hi tirha le nsinwini ya tatana. Yana u ya tumbela e murhini wokarhi, ni nkarhi wo karhi, mina ndzi ta ta e ka wena. Kumene loyi wa jaha a ya kona laha a nga lerisiwa kona, a ya tshamisa kona. Loko va ri karhi va tirha, loyi wanhwanyana ~~a endla~~ o endla wo nge hiloko a karhatiwa hi le ndzeni. A siya tata wa yena ni mana wa yena va hlakula, a chochovela a ya kwale ku nga ni jaha' va ya hlangana. Ndzhaku ka ^u minkarhi khuri ri vonaka. Timhaka ta kona ti karhata ngopfu, hikuva loko va nwi vutisa lomu a nga kuma kona khuri leri, yena a a ku: Vutisami tatana. Leswi a swi tiviwa swinene leswaku nhwanyana wa rindziwa, vanhu a va swi hlamalanga loko nwana a vulavula hi mukhuva wolowo. Gaza na yena a hambana nhloko hi ku tiva leswaku kumene a nga hambani na ~~gaza~~ yena wa nwi rindza. Loko swi fika laha timhaka ti bihaka, a biwaka leswaku a vulavula swinene laha a nga kuma kona khuri leri. A komba Gaza.

Tata wa koma hambu a ku wa nyakalala vanhu va ku: Kunene wa varisa
 nhwanyana loyi; leswi hikwako lomu a fambaka kona ^{a rindziwaka} ~~yona wa risa ke?~~
 Gaza ^u lo pona hikuva tiko a ri fumiwa hi valungu, a a ta va a file
 hikuva xi ri xihlola. Mkhavi wa munhu loko a ri ni RILAVELELO.

(d) Nsata wo rhandza ku tshama a ri karhi a holova.

Wansati loko o rhandza ku tshama yena a ri karhi a holova a
 swi ntsena, swi fanela ku va swi nga hlangana, nga (lulamanga) swinene
 e nhlokweni. Vanhu la'vo tano swo tlhela swi nyanya ngopfu loko
 va tshuka va kumile byalwa. Vona hambu ko va ku kuma switsanana swo
 hatlisa swi tsutsumela koma enhlokweni. Kutani mbuyangwani a nga ha
 voni munhu, hambu a ri nuna ^u dyisiwa mbitsi. Swilo swo tano swa
 tshunguriwa.

Nwantwakari wkat'a Sigau a a ri na woma ntolovelole lowu. Nuna
 wa yena a a nga ri nchumu e ka yena, a yi ri ntangha ya yena; a a
 vulavula ni ku endla hi ku rhandza, ngopfu loko a nwile byalwa.

Sigau a lava n'anga leswaku yi ta nwi ringeta. Va vitana
 Mugengelezi. Yena a hlanganisela mahlungu ya yena ni masi ya munhu
 ni ya mbyana ^u va nwi chelela e byalweni. Loko a meta ku nwa byona
 a hlanta ngopfu le'ro ka ku nunwa ntsena ka byalwa ku nwi vabyisa.
 a nga ha swi rhandzanga ni ku tshama kusuhi ni la'va nwaka byalwa.
 Hi koma loko a ta tshika ku tshama a ri karhi a holova ni vanhu.

(5) Ku vengana ka vasati..ni timbholovo to vangwiwa hi valala.

Vasati va munhu va nga vengana le'ro nge va lo tovelana munyu.
 Va nga vengana hi ndlela leyi va kwela nuna; na swona swi ngo
 humelela swi nga nwi khumbi loyi wawuna wa vona. Loko nuna wa vona
 a ringeta ku va hlanganisa hi vutihari bya yena nkarhi wunwana wa swi
 kota; va tshika ku vengana va hanya hi ku twanana.

Timholovo to vangwa hi valala a hi ta vukulukulu, i ta manguvalawa. Khale-khale hikokwalaho ka tinyimpi ni valala va matlhari, vanhu la'va fumiwaka hi hosi yinwe a va holova swi hela. Kambe manguvalawa loko munhu a te ^u vengwa ^{uu} wana, a nga ha lavi ni ku nwi vona hi mahlo, hikokwalaho ku humelalaka timholovo le'ti yisaka e ku dlayeni ni le ku hlongoleni.

Manguvalawa ya xilungu loko munhu a dlaya munhu na yena ^u fanela hi ku fa. Hikokwalaho vanhu va nga sungula vutsema-tse^emana bya mirhi ya tinxaka-nxaka. Ku ni ^u muthi lowu va hlongolaka vanwana ha wona, (Moragela-gole). Lowu i khadlanyela-kule. Kwalaho loko munhu a vengile ^{uu} wana ^u ta teka yinwana ya tindlela leti timbirhi: ku hlongola (khadlanyela-kule) kumbe ku dlaya; (ku dlaya hi mirhi).

Hi kombile leswaku i fanelo leyi wu nga nawu leswaku nhlomi yi kukula nkuma e xitikweni masiku hikwawo loko yi nga si tshivela ndzilo. Sweswo swi sivela leswaku hambu va lo ayunyeta mirhi ya vona a ⁱ nga tirhi hikuva yi ta va yi kukuriwile tswinwe ni nkuma.

Khale mirhi le'yo lewa, yo tika, yo karhata a yi khomiwa hi tihosi (vini va tiko). Hosi a yi rhandza ku hlengeleta vanhu, a ta va fuma, va ta nwi lwela e ka valala va yona. Hosi a yi nga rhandzi ku hlongola kumbe ku dlaya. Loko a ku a hlongola munhu, hi leswaku munhu yoloye ^u bihile ku tlurisa; kutani ku ri ni leswaku hosi yi onhakeriwa hi vanhu vo tala a swi antswa leswaku a lahlekeriwa hi munhu wunwe kumbe vambirhi. Kwalaho hosi a yi tirha. Hosi a yi nga tirhi hi yoxe; kambe ku ni N'anga ya hosi, hi yona a yi tirha mⁱntirho le'yo nonon^uha leyi.

Mbholovisanan^u (mirhi hikwayo le'yi hlanganisiweke yo tlhanya miti yi tirha ni ndzilo, ya hisa, i ritswha, yi ni rilaka.

yi famba ni (muromeletsa) le'xi rhumiwaka. Loko va nyunyeta va
wu byela murhi lowu leswi wu fanelaka ku xi endla. Loko va te: A a
fambe, a ya kule, a ha ha lavi ni ku nwi vona; kunene ta famba, a
ya kule, va nga ha nwi voni.

Loko va rhandza leswaku wu hambanisa (wu lwisa) nuna ni
nsati, va to vula sweswo; swi ta endlisa xisweswo. Nuna ni nsati
va ta holova ku nga ri na mhaka le'yi nga yona yi va holovisaka.
Kwalaho va hatlisa ku vutisa tinhlole, towa ti ta va byela mhaka
laha yi sukelaka kona.

Swikombiso.

Nwandluwane Xialane a a ri munhu loyi a twakaleke ngopfu hi
tlhelo ra vuloyi ni vudlayi. Loko ku onhakile xa-nchumu, va ya
kamba e tinhloleweni, to ya vuya ti bile yena. (X) a nwi byela ku
rhurha e ndhawini leyi a a ri ka yona, kambe a nga pfumelanga. Hi
loko (X) a rhuma munhu ku ya nyunyeta NKHADLANIYELA-KULE e xitikweni
xa ka Nwandluwane a ri karhi a nwi komba e kule. Masiku ma nga ri
mangani ko twala huwa e mutini lowu. Yo pfuka ngondzongondzo, wuwee.
Ko va kona ku rhurha ka va ka Nwandluwane Xialane.

Dedeya a a hanya sinene ni nuna wa yena Nwasaseka e mutini
wa vona. Siku rinwana hi loko ku sunguleka ku holova ni huwa le'yi
nga ka yi hlamarisa vanhu. Va te switsanana, vo vona swi nga kumi;
wo hundzuka muti wa huwa hi masiku. Nwasaseka ku vona sweswo, hi
loko a ya vutisa tinhlole. Tinhlole hi loko ti komba nuna ^{wa} rinwana
loyi va akisaneke na yena, ti ku: R... nyunyetile mirhi ya yena
hi yona le'yi vangaka timholovo leti. Kambe yena muendli wa swona
a a nga lavanga leswaku mi holova ntsena, a a te mi holova mi
tsemana hi swihloka, ni ku dlayana. Swi lava leswaku u hatlisa ku
kuma n'anga yi ta lungisa muti lowu wa wena. Loko na swona u hlwela
u ta kaolwa hi ku vona.

Xikanwe Nwasaseka a lava n'anga. Yi fika yi va ~~dzahisa~~ dzahisa mirhi ya yona, yi va entshemurisa, yi va hlantisa. Ndzhaku yi va tlhavela wunwana. Loko yi hetile sweswo, yi phunga muti (yi xuva muti hi miwana). Muti wa Nwasaseka wu tlhela wu va ni ku rhula.

Mpandzwa wa ^N nghulele a a ri n'anga. A a hlahluwa; a a tshungula. Kutani a a hanyi hi xuma lexi a xi kumaka loko a ri karhi a endla ntirho wolowo. Nkarhi wunwana a tshungula Madumelana nkat'a Bubuzela. Loko a hanyile, yena a lava xuma. Hakelo ya kona a yi ri homu, hikuva a a vabya ngati le'yikulu. Bubuzela a nga hakelanga. Swi heta nkarhi lo'wo leha; Mpandzwa a kondza a holova. Siku rinwana a ya nyunyetela karhi ya yena e xitikweni xa vona. Ku suka ku holova lo'kukulu, va hangalasana, va rhurha. Madumelana a nga ha fambanga na yena Bubuzela e mutini wa yena lo'wuntswha, ^u lo suka a ya e ka rikwavo.

Xindzimanjanya xa 8.

Muhlayisi wa muti loko mwini wa vona a nga ri kona.

Ntirho wa yena.

1. (a) Loko mwini wa muti a ya teka r'endzo, ^u kombela ^{wu} wana leswaku a sala a nwi langutela muti wa yena, Nwini wa muti a nga swi koti ku suka a famba a nga vulanga nchumu e ka varikwavo. Loko a ri loyi a ha hanyeriwaka timhaka hikwato ti sala e mavokweni ya mukhalabye tata wa yena; kambe loko mukhalabye a nga ha ri kona, ^u ta fanela ku kuma ^{wu} wana munhu a nwi kombela leswaku a sala a nwi langutela muti wa yena.

(b) Munhu loyi ^u fanele ku sala a vona leswaku ti xindlu ti lulamile hi tlhelo ro fulela. Loko ku ri ni tihomu tshanga ra tona ri fanele ku va ri tiyile; loko ku ri ni timbuti, na rona ri fanele ku va ri tiyile, ri fuleriwile leswaku ti nga nerivi hi mpfula. Varisi va hlayisa swifuwo va ri karhi va langutiwa hi yena.

Loko ku fika nkarhi wa xirimu fanele ku vona leswaku masimu ya vavasati ni nsimu ya nuna loyi ma rimiwa hi nkarhi wa koma.

(d) Fanelo le'yikulu ngopfu hi ku va pfluxela leswaku a ta tiva loko ku ri ni vuvabyi laha mutini, a ta hatlisa a tivisa va yindlu ya yena ni maxaka, ni leswaku ku ta hatla ku laviwa n'anga yo ta voma vuvabyi lebyi. Na swona e ku pfluxeleni ka yena a nga tshiki ku va komba swa ku hanya; ni ku va tsundzuxa mitirho le'yi fanelaka ku hatla yi tirhiwa ngopfu ya masimu.

(e) Munhu loyi hlayisa muti. Vavasati lava va fanele ku sala va hanya vutomi le'byinene, byo lulama, byo tsakisa. Hi leswaku a ku faneli ku sala ku va ni vavanuna la'va karhataka laha mutini lowu. Swilo swa muxaka wolowo hi yena loyi a faneleka ku swi tshinya. Yena hi yexe a nga fanelanga ku sala a endla vasati lava va munhu ku va va yena; a nga fanele ku va nyika vana. Hi yena mulweri wa vona.

(f) Vana va munhu loyi loko va ri koma vavanhwanyana a nga na fanelo yo va tekisa. A nga na fanelo yo xavisa nchumu xa swilo swa muti. A nga tlhavi homu ya laha tshangeni. Ku tlakusa voko a ba wansati swa yilangopfu i nandzu wo biha swinene. A hi nsati wa yena.

(g) Loko xifuwo xi vavaya vini va muti va fanele ku swi tiva, va pfunana na yena ku xi tshungula. Loko ku ri ni xo siringa lexi vavasati va xi endlaka i fanelo ya yena ku va komba ku biha ka timhaka ta kona; f fanelo ya yena ku va luleka.

2. Muhlayisi wa muti a nga rihi milandzu le'yi
Vangiwaka hi vavasati kumbe vana va vona.

Loko wansati a ova nandzu lo'wu kalaka wu ya e hubyeni, vakulukumba va muti wa yena va ta wu yingisa; loko xi ri xinandzwana va swi kota ku riha, swi hela. Loko nuna wa vasati lava a vuyile, emuhlayisi ta hlaya hikwaswo le'swi nga sala swi humelela. Loko na swona swi

nga endleki leswaku va riha, rito ri ta kombela ^H MUVO ku yimela
ku vuya ka nwini wa muti. Leswi ku nga tiviwiki leswaku munhu loyi
^N ta vuya rini, ha kanyingi nandzu wu nga yima ku hakeriwa nkarhi wo
leha, hambu ya ri malembe.

Loko vakulu va muti va swi kotà ku sala va riha nandzu, a hi
leswaku va langutela ku ta tlheriseriwa xuma lexi va nga riha ha
xoma; va lo nwi pfuma hikuva a ri ^{nu} nwana wa voma.

Siku a vuyaka loyi wa nwini wa muti, muhlayisi wa muti ^N ta
hlaya ta vutomi le'byi nga sala byi hanyiwa laha mutini. Munhu loyi
wa nwini wa muti loko a twile marungula lawa ^M ta hlamula, ni ku
nkhensa hilaha a nga ta swi kota ha kona. Loko a ri munhu loyi a nga
ni swa yena a nga ha nwi nkhensa hi xanchumu le'xikulu loko a ~~xwile~~
malembe kwale ku xaveni. ~~N~~

E ka vini va muti loko a vuyile ^M ta fanela ku va hlengelata a
va nkhensa. Handle ko vula vula hi nom ^N a nga tlhava xifuwo a ku a
vula rito va ri karhi va ova nyama ya xoma.

Swikombiso

1 Risimati Pfintlusa a suka aya e ^N Boropeni ku ya tirha. Loko a ri
kwale nsati wa yena Vuyeya a sala a hunguka. Loko mhaka yi kambuwa
yi voniwa leswaku yi fanele ku yimela nuna wa yena hikuva a ala ku
komba loyi a nga nwi hungukisa.

2 Hi xi-Tsonga mhaka leyi ya Vuyeya nkat'a Risimati a yi fanele
ku va yi yimele nwini wa nsati yena Risimati ku kondza a vuya; kambe
a swi kotekanga hikuva loko Vuyeya a tintshunxa swi kumeke leswaku
nwana wa kona i mulungu. Xikanwe tihosi ta valungu ti teka loyi
wansati a tengisiwa; va tengisa loyi wa mulungu, va beta mhaka hilaha
va nga yi voma yi fanela ha kona hi namu wa toma tihosi.

870

Nuna loko a vuyile va tengisanile swinene ni loyi wansati, ya

rikwavo ka loyi wansati va ku a nwi tshika; kambe yena ku tshika a nga swi twisisanga, a kaneta, a ku: I nsati wa mina, lo hoxa. Ku hoxa vona vanhu. I nsati wa mina a ndzi swi koti ku nwi tshika.

4. Phuphuya Maluleke a suka a ya e ku tirhemi e Khimbi^w (Kimberley) a siya muti wa yena na Hatlani Mamhense. Loko a yile ku hundzile m³karhinyana, mwana wa yena wa mufana a kumiwa a ri karhi a tshova swifaki e nsinwini ya vanhu, hiloko va tisa mandzu e kaya. Loko a ti twile Hatlani^w yi kambile ni va muti wa Phuphuya, kutani va rhuma munhu leswaku va ya ni khame ra maxelani va ya khongela leswaku va rivaleriwa mandzu lowu. Mui^wveriwa (Mahlawule) a kaneta a ku: Ma riha mandzu lowu; mufana loyi hi karhatile. Ku laveka tipondo tirharhu.

5. Nandzu wu ya e hubyeni, wu ya kambiwa, huvo yi tiyisa tona tipondo tirharhu yi va yi engatele mbuti ya huvo. Kutani Hatlani a kombela leswaku mhaka yi langutela ku vuya ka mwini wa muti a nga yena Phuphuya. Huvo yi pfumela, ti yima, ku languteriwa ku vuya ka Phuphuya.

ends

870